

A Survey of the Motif of Women on Sassanid Seals (With the Introduction of a Seal from Bu-Ali Sina Museum in Hamadan)

Azadeh Heidarpour¹; Fariba Sharifian²

Type of Article: **Research**

Pp: 105-124

Received: 2022/12/10; Accepted: 2023/01/04

 <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.8.27.105>

Abstract

Sassanian seals and sealings were used in all levels of society and administrative organizations during historical periods, including the Sassanid era. They have played a significant role in our understanding of various historical aspects of this period. Among the motifs carved on Sasanian seals that reveal the beliefs of their owners, the image of women as an important population of Sassanian society is also engraved on the seals. Seals inscribed with female motifs are considered important sources for analyzing the position of women in this period and reflect society's attitude towards this group. This article aims to investigate the motif of women on Sassanian seals by introducing a seal from the Bu-Ali-Sina Museum in Hamadan. Through library studies and direct observation of the seal, the Authors discuss the symbolic aspects and interpretation of the inscription on this seal, describing the female motifs present. The question raised is the relationship between the character on the seal and the owner. To what extent does the inscription reflect feminine concepts? Seals engraved with the motif of women were likely owned by women, indicating their individual independence and social status during that period. While women in the Sassanian period were less involved in business and politics than men, the presence of seals with female motifs demonstrates their acceptance and legal position in the administrative and economic affairs of the time.

Keywords: Seal, Sasanian, woman, inscription, Bu-Ali Sina Museum.

Motaleat-e Bastanshenasi-e Parsch

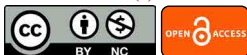
Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archeology Department of
Archeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICT).

Copyright©2022, The Authors. This
open-access article is published under
the terms of the **Creative Commons**.

© The Author(s)

1. Assistant Professor, Department of Ancient Inscriptions and Texts, Iranian Center for Linguistic, Inscriptions and Texts, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICT), Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: a.heidarpour@richt.ir

2. Associate Professor, Department of Ancient Inscriptions and Texts, Iranian Center for Linguistic, Inscriptions and Texts, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICT), Tehran, Iran.

Citations: Heidarpour, A. & Sharifian, F., (2024). "A Survey of the Motif of Women on Sassanid Seals (With the Introduction of a Seal from Bu-Ali Sina Museum in Hamadan)". *Parseh J Archaeol Stud.*, 8(27): 105-124. doi:<https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.8.27.105>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-805-en.html>

Introduction

Seals are considered one of the most significant discoveries in archaeological excavations, shedding light on the mysteries of the past. Seal motifs provide insight into the cultural and civilizational evolution of different historical periods. On pre-Islamic seals, motifs depicting women engaged in daily activities, as well as symbols related to mythology and religion that reflect the social status of women, hold great importance. Alongside these depictions of women, images of animals like dogs or scorpions are sometimes carved, suggesting the religious and mythological significance of women. Women in pre-Islamic times were often associated with the queen or goddess of water, Anahita. The main objective of this article is to explore the significance of the motif of women on Sassanid seals, using a seal from the collection of the Bu-Ali-Sina Museum in Hamadan as an example. By analyzing the motif and inscription on this seal, the article aims to address the connection between the motif and the seal's owner, as well as how feminine concepts are reflected in the inscription. However, due to the unknown origin of the seal, establishing its exact chronology poses a challenge.

The Motif of women on Sasanian seals

The image of a woman in Sasanian seals is a symbol of the queen or goddess Anahita. Her role in these seals is in the form of a profile, half-length, standing in awe of a woman with a long and fringed dress as a symbol of the waves of the boundless waters, similar to Anahita's tunic while raising her hand and holding a lotus branch in her hand. In some seals, the image of the queen is engraved next to a man, either the king or the wife of the woman. The queen and the king face each other in profile and look at each other. Sometimes a tree can be seen among them, which is a symbol of the tree of life. (Brunner, 1979: 47). In the motifs left on Sasanian seals, a woman is depicted as giving thanks and to show her marital status, she is either holding a flower that is a symbol of offering to the gods or she is holding a ring that shows her marriage contract. Sometimes the female figure is shown as a person holding a royal crown in the air and dancing (Brunner, 1978: 61). The role of a woman on Sasanian seals is sometimes seen next to a child in sitting or standing positions or while holding the child in her arms. It has been said that these kinds of seals belonged to the Christians of different parts of Iran, in which the role of the woman was the symbol of Mary and the child was the symbol of Christ (Mesbah Ardakani and Dadvar, 2008: 179; Brunner, 1979: 42; Harper, 1978: 145). In most of the Sassanid seals depicted with a female figure, the name of the owner of the seal appears in the inscription around the female figure. (Mohammadifar & Malekan, 2013: 5).

A Sasanian seal with a female motif at the Bu-Ali-Sina Museum in Hamadan

The seal, with registration number 4635, is made of Soleimani agate and measures 18 mm long and 8 mm wide, weighing 3.3 grams. There is a crack in the right margin of the seal. The image on the seal depicts a standing woman, possibly wearing a cloak, looking to the right. She has long hair and is holding either a flower or a bird in her hand. Below her hand, a ribbon hangs, potentially a belt around her waist. Her dress appears to be shaped like a tank at the bottom, tight on the leg, and flowing to the ground like boundless waters. The motifs of the moon, star, and flower or bird are significant on this seal, along with the motif of women. The seal under study bears an inscription on the margin indicating the owner's name (Hu-rōy) and family relationship (son of Hu-dēn), suggesting that the seal likely belonged to a woman. Symbols like the star, flower, and dove, associated with the goddess Anahita in Iranian mythology, further support the idea that this seal was owned by a woman in Sassanid society.

Interpreting the seal inscription for research purposes, the text on the right side of the main seal reads from 1 o'clock to about 6 o'clock. The inscription includes the words "Ho Roy" and "Ho Din," which may be a title or name. The suffix "ān" at the end of the second word indicates a relative connection. Based on the Middle Persian script and seal morphology, scholars suggest that this seal likely dates back to the late Sassanid period.

Conclusion

Seals are crucial sources for understanding the history and culture of ancient Iran. The variety of carved patterns on seals from the Sassanid period provides valuable insights into the religious beliefs of that era. The motif of women on these seals, whether alone or paired with other symbols, highlights their significant social status in Sassanid society. Women, particularly court women, who owned seals were actively involved in commercial and official matters. The presence of feminine motifs on seals challenges the perception of women's limited roles in business and politics during that time. The motif of a woman alongside a child emphasizes family values in Sassanid society. Additionally, attributing certain female motifs on Sasanian seals to the goddess Anahita underscores her importance in religious themes of that period.

Acknowledgments

Thanks to the Hamadan Museum staff of the cultural heritage department, Mr

Mohammad Naqi Seyedi Tabar, and Mrs. Leila Khoshmou, who provided the Authors with the image and seal design of the Bu-Ali-Sina Museum.

Observation Contribution

In the writing of this article, Ms. Azadeh Heiderpour as the responsible author contributed more than 70% and Ms. Fariba Sharifian contributed about 30%.

Conflict of Interest

The Authors declare that there is no conflict of interest while observing publication ethics in referencing.

بررسی نقش زن بر مهرهای ساسانی (با معرفی مَهری از موزه بوعلی سینا همدان)

آزاده حیدرپور^۱؛ فریبا شریفیان^{II}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۱۲۴ - ۱۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۴

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.8.27.105>

چکیده

مهرها و گل‌مهرهای ساسانی از جمله اشیائی هستند که در تمامی سطوح جامعه و سازمان‌های اداری ادوار تاریخی، از جمله عصر ساسانی کاربرد داشته و از این رو نقش به‌سزایی در درک ما از جنبه‌های مختلف تاریخی این دوره ایفا کرده‌اند. در میان نقوش کنده‌کاری شده روی مهرهای ساسانی که حکایت از باورها و اعتقادات صاحبان آن‌ها دارد، تصویر زنان نیز به‌عنوان جمعیتی مهم از جامعه ساسانی روی مهرها نقش بسته است. مهرهای منقوش به نقوش زنانه، به‌نوعی از منابع مهم در واکاوی جایگاه زنان در این دوره به حساب می‌آیند و بازگویی نگرش جامعه به این قشر از مردم هستند. در این پژوهش سعی بر آن است که به بررسی نقش مایه‌های زن بر مهرهای ساسانی با معرفی مَهری از موزه بوعلی‌سینای همدان پرداخته شود. نویسندگان بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهده مستقیم مهر مذکور، ضمن توصیف نقش مایه‌های زنانه بر آن، به جنبه‌های نمادپردازانه و خوانش کتیبه این مهر می‌پردازند. پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که چه ارتباطی میان نقش روی مهر و دارنده مهر وجود دارد؟ کتیبه روی مهر تا چه اندازه بازگویی مفاهیم زنانه است؟ مالکیت مهرهای منقوش به نقش زنان احتمالاً در اختیار زنان بوده است و این نشان از استقلال فردی و برخورداری از جایگاه اجتماعی زن در آن دوره دارد؛ اگرچه در دوره ساسانی زنان نسبت به مردان کمتر وارد تجارت و سیاست می‌شدند، اما وجود مهرهای منقوش به نقوش زنانه نشان‌دهنده پذیرش حضور آن‌ها و هم‌چنین جایگاه حقوقی آن‌ها در امور اداری و اقتصادی این دوره است.

کلیدواژگان: مهر، ساسانی، زن، کتیبه، موزه بوعلی سینا.

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است
و نویسنده تحت مجوز Creative Commons
Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله
چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط
بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه
مقاله در این مجله اشاره شود.

The Author(s)

- I. استادیار گروه زبان‌های باستانی و متون کهن، پژوهشکده زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران (نویسنده مسئول). *Email: a.heidarpour@richt.ir*
- II. دانشیار گروه زبان‌های باستانی و متون کهن، پژوهشکده زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ارجاع به مقاله: حیدرپور آزاده، شریفیان فریبا. بررسی نقش زن بر مهرهای ساسانی (با معرفی مَهری از موزه بوعلی سینا همدان) مطالعات باستان‌شناسی پارسه ۱۴۰۳؛ ۸ (۲۷): ۱۰۵-۱۲۴. <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.8.27.105>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-805-fa.html>

مقدمه

مهرها یکی از یافته‌های مهم در مطالعات باستان‌شناسی محسوب می‌شوند که سهم عمده‌ای در روشن‌سازی نقاط تاریک گذشتگان ایفا می‌کنند. نقوش مهر، سیر تحول فرهنگ و تمدن مردم را در دوره‌های تاریخی نشان می‌دهد. با ایجاد فرهنگ شهرنشینی و توسعه دادوستد، نیاز به وسیله‌ای که به وسیله آن مالکیت فردی ثابت شود، افزایش یافت و در پی آن ساختن مهر از مواد مختلفی مثل: سنگ مرمر، سنگ صابون، عاج، طلا، نقره، مس و غیره صورت پذیرفت. احتمال دارد تعویذ و دکمه در دوران پارینه‌سنگی کاربردی مهرگونه داشته باشند. در پایان این دوره دکمه‌هایی پیدا شد که روی محدب و پشتی صاف همراه با سوراخی داشتند که احتمالاً برای دوختن آن‌ها به جامه بوده است. از آنجایی که این دکمه‌ها هیچ‌گاه به صورت جفت پیدا نشدند، این نظریه داده شد که شاید آن‌ها برای مشخص شدن مالک ظرف، به عنوان مهر برای نشانه‌گذاری روی در گلی خمرها یا ظروف گلی حاوی مایعات و جامدات مصرف می‌شدند. استفاده از این‌گونه مهرها که در تپه‌گیان نهاوند و جنوب شرقی ایران پیدا شدند، تا اوایل دوره مس و سنگ ادامه داشت (هرتسفلد، ۱۳۸۱: ۱۱-۱۲؛ گیرشمن، ۱۳۷۴: ۲۶؛ Rashad, 1990).

مهر مسطح یا استامپی قدیمی‌ترین نوع مهر است که از کشورهای شرق باستان در دوره نوسنگی و سرزمین‌های امروزی ترکیه، عراق، ایران و فلسطین به دست آمده‌اند. پیدایش مهرهای استوانه‌ای در حدود میانه هزاره چهارم پیش از میلاد مرحله جدیدی در مناسبات تجاری به وجود آورد. مهور کردن انواع کالاها، ظرف‌ها، کوزه‌ها و خمرها به وسیله مهر علاوه بر ثبت عمل تملک، مفهوم امضاء صاحب کالا را نیز داشت. نقوش مهرهای پیش از تاریخ از نوع نقوش هندسی است. از هزاره چهارم پیش از میلاد به بعد علاوه بر نقوش ذکر شده در بعضی صحنه‌ها، شکار، کشاورزی، میوه‌چینی، گله‌داری، صید ماهی، پختن نان، پارچه‌بافی، ریسندگی و سفالگری با تصاویر زنان و انواع فعالیت‌های اجتماعی به چشم می‌خورد. در برخی موارد نقش نوازندگان و آلات موسیقی حک شده است و در بعضی نقوش کاخ‌ها و معابد، آغل حیوانات یا سیلوی غلات به چشم می‌خورد (Sarianidi, 1976; Winkelmann, 1999; Biscione, 1985; Pittman, 1995; Moortgart, 1940). از هزاره چهارم تا اواسط هزاره اول پیش از میلاد که شاهنشاهی هخامنشی تأسیس گردید، نقش مهرها نوعی تاریخ مصور است که اوضاع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، اعتلاء و برتری یا انحطاط و ضعف ایلامیان را روشن می‌سازد. بر مهرهای این دوره تصاویر ایزدان و قهرمانان سومر و بابل جزء ایزدان ایلامی درآمدند و یا الهه‌ای شبیه الهه‌های آشوری با نیم تاج پرداز بر روی مهرها دیده شدند (Rapin, 1992: 131؛ پاتس، ۱۳۸۵: ۴۵۹؛ Sarianidi, 1985).

نقش زنان، فعالیت‌های روزمره آن‌ها و نقوش مرتبط با مفاهیم اساطیری و مذهبی که نمایانگر جایگاه اجتماعی زنان است، از جمله نقوش حائز اهمیت بر روی مهرهای پیش از اسلام است. گاهی در کنار نقش زنان تصویر حیواناتی چون سگ یا عقرب حک شده که احتمالاً نشان‌دهنده اهمیت مقام مذهبی و اساطیری زنان است. آن‌چه مسلم است، نقش زن در تمام دوران پیش از اسلام به نوعی با ملکه یا ایزدبانوی آب، آناهیتا، در ارتباط بوده است (بلک و گرین، ۱۳۸۳: ۱۱۸، ۱۱۹).

با وجود دیدگاه‌های منفی نسبت به زنان در جامعه ساسانی که در متون ساسانی مانند دینکرد سوم و بندهشن آمده است، در متون حقوقی ساسانی مانند مادیان هزار دادستان تحولات وسیعی در تصویب قوانین جدید برای فعالیت‌های اجتماعی زنان در آن دوره رخ داده است، که از آن جمله حق تصدیق و امضاء در امور مالی و حقوقی برای زنان قابل توجه است (فکری‌پور، ۱۳۹۰: ۳۳۶؛ جمالی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۳). واکاوی وضعیت زنان در جامعه ساسانی نشان می‌دهد که زنان درباری نسبت به سایر زنان در فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های خود آزادتر بودند. حضور زنان در

محافل اجتماعی و سیاسی جایگاه ویژه آن‌ها را در عصر ساسانی نشان می‌دهد (بروسیوس، ۱۳۹۲: ۲۲۶).

هدف کلی این پژوهش، بررسی اهمیت نقش زن بر مهرهای ساسانی با معرفی مهر ساسانی از سری مهرهای موزه بوعلی سینای همدان است. با بررسی کلی نقش مایه این مهر و خوانش کتیبه آن به این پرسش پاسخ داده می‌شود که چه ارتباطی میان نقش روی مهر و دارنده مهر وجود دارد؟ کتیبه روی مهر تا چه اندازه بازگویی مفاهیم زنانه است؟ با توجه با این‌که متأسفانه محل کشف مهر مذکور معلوم نیست، تعیین گاهنگاری آن هم کمی دشوار است. در پژوهش حاضر جمع‌آوری اطلاعات به‌روش اسنادی و بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهده مستقیم مهر است.

پیشینه پژوهش

پژوهش بر مهرهای ساسانی منقوش به نقش زن به‌صورت پراکنده در پژوهش‌های انجام‌شده بر مجموعه‌های مختلف از مهرهای ساسانی آمده است که از آن میان می‌توان به پژوهش‌های پیش‌رو اشاره کرد: پژوهش «هورن» و «اشتایندروف» (Horn & Steindorff, 1891) بر مهرهای موزه برلین، «لوکونین» و «بوریسو» (Borisov & Lukonin, 1963) بر مجموعه مهرهای «موزه ارمیتاژ»، «بیوار» (Bivar, 1969) بر مهرهای «موزه بریتانیا»، «برونر» (Brunner, 1978) بر مهرهای «موزه متروپولیتن»، «گیزلن» (Gyselen, 2007) بر «مجموعه سعیدی»، «فرای» (Frye, 1968) بر «مجموعه فروغی»، «آزپی» (Azarpay & Zerneke, 2002) بر «مجموعه ادوارد گانز»، «خورشیدیان» (۱۳۷۵) بر مهرهای «موزه ارمنستان»، «ده‌پهلوان» و «هندیجانی» بر «مجموعه مقدم» (۱۳۹۴) و «هوشیار» و «اسلامی» بر «مهرهای آذربایجان» (۱۳۸۸). آثاری که به‌تنهایی به نقش مایه زن در این دوره پرداخته باشند، معدود است و از آن میان می‌توان به آثار «مصباح‌اردکانی» و «دادور» (۱۳۸۷) و هم‌چنین مقاله «جمالی» و همکاران (۱۳۹۹) اشاره کرد.

مهرهای ساسانی

در زمان ساسانیان، مهرها از نوع مسطح و رایج‌ترین شکل آن نیم‌کره‌ای یا سه‌ربع‌کره‌ای کوچک بود که اثری گرد و در مواردی اثری بیضوی می‌گذاشت. اکثر مهرها از سنگ‌های نیمه‌گرانیه‌ها ساخته شده بودند و عقیق جگری، سنگ یمانی و عقیق را بیش از سنگ‌های دیگر مورد استفاده قرار می‌دادند (شفر، ۱۳۷۵: ۶۲۷). در این دوره دو دسته مهر کاربرد داشته است؛ ۱- مهرهای شخصی، ۲- مهرهای اداری، که هر دو نوع به‌جای امضاء به‌کار می‌رفتند. تعداد بسیاری از مهرهای این دوره شخصی بودند که بر روی آن‌ها اغلب نقش حیواناتی نظیر: شتر، گاو، گوزن، اسب، اقسام پرندگان، ماهی و عقرب و گاهی حیوانات افسانه‌ای مانند: گاو و اسب بال‌دار و نیم‌تنه انسان بال‌دار یا صورت انسان دیده می‌شود (فکری‌پور، ۱۳۹۱؛ ملکزاده‌بیانی، ۱۳۵۲: ۴۵).

علاوه بر مهرهای شخصی که معمولاً بدون کتیبه یا اسم بودند، مهرهای دیگری متعلق به صاحب‌منصبان و والامقامان و روحانیان وجود داشتند که دارای کتیبه‌ای با نام شخص یا عبارت دعایی بودند. علامت‌های اختصاری و مونوگرام‌ها از دیگر مشخصه‌های ممیزه مهرهای شخصی بودند. علامت‌های اختصاری معمولاً دو یا سه حرف پهلوی هستند که اصولاً اسم یا دعا یا چیزی شبیه آن‌ها را نشان می‌دهند؛ درواقع، حروف آغازین یک واژه است. وجود علامت‌های اختصاری در مهرهای ساسانی قبل از نمونه‌های قصر ابونصر در شیراز اثبات نشده است (Frye, 1973: 57). مهر مقامات و بلندپایگان ساسانی از اهمیت به‌سزایی برخوردارند. از روی مهرها می‌توان نظام اداری آن دوران را بازسازی کرد؛ ۱- «آمارگر» (حسابدار) که اداره امور اقتصادی برعهده آنان بوده

است. گاهی یک آمارگر، اداره امور اقتصادی چند شهر را برعهده داشت. در زمان قباد اول مهر رسمی برای آمارگر معمول شد (دریایی، ۱۳۸۸: ۱۳۹-۱۳۴). ۲- «اندرزید» به عنوان مشاور یک مقام بلندپایه کار می‌کرد. در کتیبه شاپور در کعبه زردشت لقب «اندرزید سیستان» بلافاصله بعد از نام شاه سیستان ذکر شده که بیانگر مقام بالای او در دربار است. ظاهراً وظیفه اندرزید، رایزی، اندرز دادن و مورد مشاوره قرارگرفتن بوده است (همان: ۱۳۶). ۳- مدافع درویشان و دادور، ظاهراً عرصه‌های اجتماعی، حقوقی و مذهبی را دربر می‌گرفته است. در زمان «خسرو اول» به «دادور مهر» داده شد تا در اداره شهرها و نواحی سهیم شود (Frye, 1973: 52؛ دریایی، ۱۳۸۸: ۱۳۴).

از دیگر نتایج به دست آمده از روی مهرهای ساسانی، تقسیم‌بندی ایران به چهار سپاهید (شرق، جنوب، غرب و شمال) از زمان خسرو اول است که در کتیبه‌های ساسانی نیامده، ولی در گزارش‌های تاریخی به آن اشاره شده است (گیزلن، ۱۳۸۴: ۲۲).

به طور کلی درمیان مهرهای این دوره تعداد زیادی مهر روحانیان زردشتی به چشم می‌خورد. می‌توان حدس زد روحانیان برای کارهای اداری خود نیاز به مهر داشتند. آنان در نظام قضایی و آموزش فعال بودند و جایگاه مهمی در اجتماع ادیبان امپراتوری ساسانی داشتند و احتمالاً طبقه کاتبان را نیز به خود اختصاص داده بودند (Frye, 1973: 47).

جایگاه اجتماعی زن در دوره ساسانی

وضعیت زنان در دوره ساسانی تا حد زیادی وابسته به جایگاه طبقاتی آن‌ها بوده است. با وجود نقش کم‌رنگ تصاویر زنان در آثار هنری پیش از ساسانی بازتاب تصویر زنان بر آثار هنری ساسانی بیانگر آن است که نگرش جامعه ساسانی با نگرش‌های پیشین متفاوت است. تعبیر و تفسیر حضور نقوش زنانه در آثار هنری ساسانی می‌تواند حاکی از برخورداری آنان از موقعیت‌های اجتماعی بالای آن‌ها در آن دوره باشد (طلایی، ۱۳۹۳: ۱۵۷).

با توجه به جایگاه ویژه دین در دوره ساسانی می‌توان موقعیت زن در این دوره را از لابه‌لای متون دینی به جامانده بررسی کرد. نگاه اوستا به زن و اشاره به او در کنار مردان در عبارات پرسامدی هم‌چون «مردان نیکوکار و زنان نیکوکار» یا «زنان و مردان پارسا» حکایت از نقش و اهمیت زن در عصر ساسانی دارد (شعبانی، ۱۳۶۹: ۱۷). در اوستا آمده است: «زنان و گروه فرزندان آنان را می‌ستاییم. همه مردان نیک را می‌ستاییم. همه زنان نیک را می‌ستاییم» (اوستا، ۱۳۸۲: ۱۶۷). در کعبه زردشت، «شاپور اول» به نام دخترش «آذر آناهید»، آتش می‌افروزد و از او در رأس فرزندان‌ش یاد می‌کند که می‌تواند نشان از جایگاه اجتماعی برتر دخترش نسبت به سایر زنان داشته باشد (هینتس، ۱۳۹۲: ۲۰۲-۱۹۱؛ ویسهوفر، ۱۳۹۰: ۲۱۹).

وضعیت زنان در دوره ساسانی تا حد زیادی وابسته به جایگاه طبقاتی آن‌ها بوده و از سوی دیگر نقش دین در جامعه زرتشتی نیز در تعیین وضعیت زنان در آن دوره بی‌تأثیر نبوده است. در آئین زرتشتی نسبت به زنان نگاه‌های متفاوتی وجود دارد در این دین، زن و مرد هم‌شأن دیده می‌شوند. وجدان زن به عنوان گرونده به دین زرتشتی مورد خطاب است؛ بنابر دیدگاه گاهان زن آزادانه در زیر سایه خرد و شناخت خود آن‌چه را که بهتر است، برمی‌گزیند (جمالی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۳-۱۴۲؛ اوستا، هات ۵۳، بند ۳).

بنابر متون حقوقی ساسانی، حقوق زنان در زمینه ازدواج، ارث، طلاق و مالکیت متحول شده بود که در بخش‌هایی از متون به جامانده، از جمله مادیان هزار دادستان به آن‌ها اشاره شده است. زنان درباری، مانند «ملکه» و «مادر شاه» در فعالیت‌ها و اخذ تصمیم‌های خود آزادتر بودند. آن‌ها همراه با شاه در مناسبت‌های رسمی شرکت و شاه را با وجود خطرات در جنگ‌ها همراهی می‌کردند (بروسیوس، ۱۳۹۲: ۲۲۶؛ جمالی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۳).

نقش مایه زن بر مهرهای ساسانی

نقش زنان در هنر ساسانی به مراتب پررنگ‌تر از تصویر آنان در هنر دوران پیش از ساسانی است (طلایی، ۱۳۹۳: ۱۵۷). حضور زن در دوره ساسانی را شاید بتوان نمادی از وضعیت بهتر زن در جایگاه اجتماعی دانست (پوپ و آکرمن، ۱۳۸۷: ۱۰۰۵). نقش مایه زن در هنر ساسانی به مرور زمان دست خوش تغییراتی شد که از آن جمله می‌توان به نقش زن با ظاهری برهنه و نیمه برهنه در اواخر دوره ساسانی اشاره کرد که خود متأثر از نفوذ فرهنگ بیگانه در هنر دوره ساسانی است (رجبی، ۱۳۸۷: ۴۹۵).

زن در هنر ساسانی بیشتر در شخصیت ملکه جلوه‌گر شده است. تصویرگری زن به عنوان ملکه با پیروی از اصول به‌کار رفته در تصویرگری شاهان و درباریان ساسانی است؛ به طوری که گیسوان بافته شده زنان آنان را از مردان متمایز می‌کند و اگر این ویژگی، یعنی موهای بافته شده نبودند، تشخیص تصویر آن‌ها از مردان دشوار بود (هرتسفلد، ۱۳۸۱: ۲۲۱)؛ از جمله ویژگی‌های مردانه در تصویر زنان ساسانی، گردن کلفت آن‌ها است که مانند مردان به تصویر کشیده شده است (تصویر ۱).

تصویر ۱: مهر ساسانی با نقش مایه زن با ویژگی‌های مردانه (<https://www.britishmuseum.org/collection/image/611637001>).
 Fig. 1: Sassanid seal, female figure with male characteristics (<https://www.britishmuseum.org/collection/image/611637001>).

سنت نمایش شاه همراه با ملکه که بر نقش برجسته‌های صخره‌ای از زمان نخستین شاه ساسانی، یعنی «اردشیر اول» شروع شد، کم‌کم در هنر ساسانی رایج شد. نمونه‌های موجود از این نقوش را می‌توان در نقش برجسته‌های برم‌دلک، تنگ‌قندیل و سرمشهد دید که در آن «بهرام دوم» همراه با همسرش در حالت‌های مختلف به تصویر کشیده شده‌اند. بخش اعظم حضور زنان در هنر ساسانی مربوط به زنان درباری است. تصویر زنان در این دوره بر ظروف نقره‌ای، مهرها، مدال‌ها و سکه‌ها نیز حک شده است (جمالی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۷-۱۴۵؛ حسنی، ۱۳۹۱: ۷۳).

تصویر زن در مهرهای ساسانی نماد ملکه یا ایزدبانوی آن‌هاست. نقش او در این مهرها به صورت نیم‌رخ، نیم‌تنه و در هیبت زنی ایستاده با لباسی بلند و پرچین به نشانه امواج آب‌های بی‌کران، شبیه به تن‌پوش آن‌هاست، درحالی‌که دست خود را بالا آورده و یک شاخه نیلوفر در دست گرفته به تصویر کشیده شده است (تصویر ۲).

تصویر ۲: نیم‌رخ زن با پوشش ایزدبانو آناهیتا بر مهر ساسانی (https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1880-3503_1).

Fig. 2: Profile of a woman with the clothing of the goddess Anahita on a Sassanid seal (https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1880-3503_1).

ایزدبانوی آناهیتا اهورامزدا را یاری می‌رساند و حامی مؤمنان و دشمن دیوپرستان است. یشت پنجم از یشت‌های اوستا در توصیف و ستایش او سروده شده است. آناهیتا بارورکننده و دشمن توانای دیوها، جادوگران و پریان، یار و یاور انسان‌ها، بخشنده شهریاری و فره، یاور اهورامزدا و حامی مؤمنان است (بهار، ۱۳۸۷: ۳۹۶-۳۹۳). توصیف «آناهیتا» در آبان یشت: زن جوان خوش سیما، به اندام و بلندبالا، کمربندی تنگ بر میان بسته، آراسته به جواهرات، طوقی زرین برگردن، گوشواره‌ای چهارگوش در گوش که کفش‌هایی درخشان با بالاپوشی زرین و پرچین بر تن دارد (آبان یشت، ۱۳۹۲: بند ۶۴).

آناهیتا در باور ایرانیان همواره مقدس و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. تندیس‌های این ایزدبانو بخشی از آئین پرستش را در دوره «اردشیر دوم» هخامنشی تشکیل می‌داد (هینلز، ۱۳۷۳: ۳۹-۳۸). نقش ملکه در آثار ساسانی مانند ظروف نقره‌ای، مدال‌ها و سکه‌ها و هم‌سان‌سازی با ایزدبانوی آناهیتا از نقوش مهم در این دوره محسوب می‌شود. با توجه به کتیبه حک شده بر روی مهر، می‌توان حدس زد که این مهرها متعلق به زنان بوده است. تصویر آناهیتا درحالی که هاله‌ای از نور دور سرش را دربر گرفته، یکی از جالب‌توجه‌ترین اثرمهرهای تخت سلیمان است که به نوعی نشان‌دهنده تقدس آناهیتا در تخت سلیمان نیز است. تاکنون نمونه‌ای که نقش ایزدبانو یا ملکه به همراه نام مردان حک شده باشد، گزارش نشده است (Bivar, 1969: 25).

تصویر ملکه در برخی از مهرها در کنار یک مرد حک شده است که این مرد یا پادشاه (تصویر ۳) و یا نشانگر همسر زن بوده است. ملکه و شاه در حالت نیم‌رخ روبه‌روی یکدیگر هستند و به هم نگاه می‌کنند. گاهی درمیان آن‌ها یک درخت که نماد درخت زندگی است، دیده می‌شود. شاه و ملکه بر روی تخت نشسته و حلقه نمادین قدرت را در دست گرفته‌اند. اشتراک حلقه توسط زن و مرد در مهرهای ساسانی از نظر مفهوم شبیه نقش برجسته‌های اردشیر اول است؛ بنابراین حلقه در دست زن و مرد را می‌توان نمادی از مهر یا پیمان دانست که می‌توانست بین خدا و پادشاه، شاه و شاهزاده یا مقام زن و شوهر وجود داشته باشد (Brunner, 1979: 47).

تصویر ۳: تصویر ملکه در کنار پادشاه در مهری ساسانی (https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1880-3501&1533164001)

Fig. 3: The image of the queen next to the king on a Sasanian seal (https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1880-3501&1533164001)

نقش زن در کنار نقش مرد نشانگر مفهوم ازدواج نیز بوده است. در برخی از این تصاویر صحنه اهدای گل، حلقه روبان دار و ستاره شش ضلعی تحت عناوین پیمان ازدواج تفسیر شده‌اند (تصویر ۴). تصویر زن کنار مرد هم‌چنین در سکه‌های ساسانی، از جمله سکه بهرام دوم نیز دیده می‌شود که این نشان از روابط خانوادگی و اهمیت آن در دوره ساسانی دارد (گیرشمن، ۱۳۷۴: ۲۴۱).

تصویر ۴: نقش زن و مرد بر مهر ساسانی با مفهوم ازدواج (https://www.britishmuseum.org/collection/image/425635001).

Fig. 4: The motifs of men and women in Sassanid era with the concept of marriage (https://www.britishmuseum.org/collection/image/425635001).

در نقش‌مایه‌های به‌جامانده بر مهرهای ساسانی، زن درحال شکرگزاری و برای نشان‌دادن موقعیت تأهلش نیز به‌تصویر کشیده شده است که یا گلی که نماد پیشکش به ایزدان است را در دست دارد یا حلقه‌ای که نشانگر عقد ازدواج‌اش است را در اختیار دارد. گاهی پیکره زن به‌صورت شخصی که تاج شاهی را در هوا نگه‌داشته و درحال رقصیدن است، نمایش داده شده است (Brunner, 1978: 61). پوشش تاج و کلاه و زیورآلات او در این نقوش قابل توجه است. تصاویری مانند: هلال ماه، ستاره، مروارید، پرنده، برگ نخل، شاخه درخت (شاخه انگور)، برگ و گل نیلوفر نمادهایی هستند که در کنار این ایزدبانو یا ملکه به‌تصویر کشیده شده‌اند که همگی به‌نوعی با برکت، باروری و حاصل‌خیزی در ارتباط هستند (آورزمانی و سرفراز، ۱۳۸۲: ۹۲؛ تمری، ۱۳۹۰: ۷۷؛ مصباح‌اردکانی و دادور، ۱۳۸۷: ۱۸۲-۱۷۰؛ ۱۴۵؛ Harper, 1978).

نقش زن بر مهرهای ساسانی گاهی در کنار یک کودک در حالت‌های نشسته یا ایستاده یا درحالی‌که کودک را به آغوش دارد، دیده شده است (تصویر ۵). گفته می‌شود این مهرها به مسیحیان نقاط مختلف ایران تعلق داشته که نقش زن در آن نماد «حضرت مریم» و کودک نماد «حضرت مسیح» ﷺ بوده است (مصباح‌اردکانی و دادور، ۱۳۸۷: ۱۷۹؛ ۴۲؛ Brunner, 1979; Harper, 1978: 145).

تصویر ۵: نقش زن و کودک بر مهری ساسانی (https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1880-3503_1).
 Fig. 5: The motif of woman and child on Sassanid Mehri (https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1880-3503_1).

در اکثر مهرهای ساسانی منقوش به نقش زن، نام دارنده مهر در کتیبه اطراف نقش زن آمده است. در برخی از این کتیبه‌ها واژه «دخت» (Doxt) آمده است که بی‌شک ما را در مالکیت آن مهر توسط یک زن مطمئن می‌کند؛ درمیان این مهرها نام «دینینگ»، اسامی چند تن از ملکه‌های ساسانی، آمده که در منابع، «مادر پاپک» و «مادربزرگ اردشیر اول» بنیان‌گذار سلسله ساسانی و هم‌چنین نام یکی از دختران «بابک» است (Mohammadifar & Malekan, 2013: 5).

یکی از مهرهای نگین انگشتری دوره ساسانی نام دینیک را بر خود دارد که بر روی آمیتیست بیضی شکل نسبتاً درشتی کنده شده است و در موزه آرمیتاژ نگه داری می شود. تصویر نیم رخ ملکه به صورت نیم تنه با جزئیات شاخص شاهانه به دقت و ظرافت بالایی کنده شده است (حصوری، ۱۳۸۶: ۱۰). در اطراف مهر کتیبه پهلوی «دینیک ملکه ملکه ها، نخستین بانوی حرم» حک شده است (Lukonin, 1967: 218).

تصویر صورت زنان بر برخی از مهرهای ساسانی نشان دهنده آن بود که آن مهر متعلق به فردی سرمایه دار بوده است. چنین مهرهایی معمولاً متعلق به همسران اصلی که «پادشازن» (pādixša) خوانده می شدند، اختصاص داشت. آن ها موقعیتی قانونی و اجتماعی تحت عنوان کدبانوی خانواده در خانه (dudag kadagbānug) داشتند (Brunner, 1979: 38). پادشازن برای انجام امور خود به مهر خانوادگی نیاز داشت؛ او ممکن بود در قراردادهای قانونی یکی از مهرکنندگان قرارداد باشد (بارتولومه، ۱۳۳۷: ۶۴).

مهر با نقش مایه زن در موزه بوعلی سینا همدان

مهر (تصویر ۶) به شماره ثبتی ۴۶۳۵ از جنس عقیق سلیمانی به طول ۱۸ میلی متر و عرض ۸ میلی متر با وزن ۳/۳ گرم است. مهر در حاشیه سمت راست ترک خوردگی دارد. تصویر زنی را در حالت ایستاده نشان می دهد که ظاهراً شنلی بر دوش انداخته است و به سمت راست می نگرند. موهایی نسبتاً بلند دارد و در دست خود گل یا پرنده ای دارد. زیر دست او نواری آویزان است که احتمالاً دنباله کمربندی است که به کمر خود بسته است. لباس وی که در پایین شبیه دامنی خمره ای شکل است که در محل ساق او تنگ شده و تاروی زمین به نشانه آب های بی کران گسترده شده است. نقوش ماه، ستاره و گل یا پرنده در کنار نقش زن در این مهر حائز اهمیت است که به طور خلاصه به مفاهیم نمادین آن ها در اینجا پرداخته می شود.

ارزیابی نقش مایه های مهر مورد پژوهش

نقش ماه: پیوستگی تصویر ماه با باروری از صفاتی هست که آن را به نقش زن مرتبط می سازد. ماه خنکی و باران را به همراه دارد و عامل ریزش باران و ازسویی در ارتباط با باروری است. گاو یکتا آفریده در اسطوره آفرینش، در جریان حمله اهریمن و نیروهای شرش کشته شد، اما پس از آن ۵۵ نوع بذر و ۱۲ نوع گیاه دارویی از اندام های او به وجود آمد، نطفه گاو به ماه برده و پالوده شد و از آن نخستین جفت گاو و سپس سایر نمونه حیوانات ایجاد شدند (آموزگار و تفضلی، ۱۳۷۲: ۱۴۲؛ دادور و منصوری، ۱۳۸۵: ۵۵). از زمان «بزدگرد یکم» هلال ماه عنصری دائمی روی تاج های پادشاه بود. این نماد هم چنین در ظروف نقره و صخره نگاره ها نیز آمده است (Brunner, 1978: 128).

نقش ستاره: نقش ستاره در کنار تصویر زن حائز اهمیت و دارای مضمون اساطیری و کیهانی است. ستاره نیز نماد ستاره «زهره» یا «ناهید» است. در اوستا نام چهار ستاره «سدویس»، «پروین»، «هفت اورنگ» و «ووند» در کنار «ایزد تیشتر» که خود سرور ستارگان است و دیو خشک سالی را شکست می دهد، آمده است (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۴۳). نماد ماه و ستاره در دوران قبل از ساسانی هم کاربرد داشت در دوره اشکانی روی سکه ها و کلاه «مهرداد دوم» نیز دیده می شود. در دوره ساسانی نیز ماه و ستاره به همراه هلالی بر روی سکه ها ظاهر شدند. تکرار نشان ماه و ستاره و خورشید در هنر ساسانی نشان از اهمیت آن ها از لحاظ جنبه های کیهانی در فرهنگ ایرانی دارد (Brunner, 1978: 128).

نقش گل: نقش مایه گل در هنر ساسانی بسیار پر بسامد است؛ گل ها همواره در آئین های دینی زرتشتیان مقدس بوده اند و به عنوان پیشکش استفاده می شدند. گل لاله نماد ایزدبانوی

راستی، اشتاد، ازدواج و گل انار نماد باروری است (Brunner, 1978: 115). گل نیلوفر در اساطیر کهن نماد گل آناهیتا و مادینگی و در مفهوم اساطیری نگه‌دارنده تخمه یا فره زرتشت است (Bivar, 1969: 25؛ دادور و منصور، ۱۳۸۵: ۱۰۴)؛ هم‌چنین در اساطیر مصری نیلوفر معرف زمین تازه‌آفریده شده و در اسطوره‌های هندی نماد مادینگی است. «ازیروس» خدای جهان زیرزمینی معمولاً تاجی از نیلوفر بر سر دارد و «هوروس» در مقام ایزد سکوت انگشت به لب بر گل نیلوفر نشسته است (وارنر، ۱۳۸۶: ۵۷۵). در دست‌داشتن گل نیلوفر در نمونه مهر هخامنشی موجود در موزه لوور نیز مشاهده شده است (دیمز، ۱۳۸۶: ۴-۸۳). جنبه تقدس نیلوفر و محیط آبی که در آن می‌روید، این گل را به ایزدبانوی آناهیتا مرتبط می‌سازد. ازسویی این گل که در سپیده‌دم باز و به‌هنگام غروب بسته می‌شود، نمادی از خورشید است که هنگام سحر طلوع و در عصر غروب می‌کند. در اساطیر ایرانی نیلوفر نماد روشنگری، آفرینش، باروری زندگی دوباره و بی‌مرگی است. نیلوفر به‌سبب شکل برگ‌های دایره‌ای شکلیش مظهر رسایی و کمال است (Brunner, 1979: 42-48). برخی از ایران‌شناسان معتقدند غنچه به‌صورت تنها یا نقش دستی که غنچه را درمیان انگشتان نگه‌داشته، نیز نمادی از ایزدبانوی آناهیتا یا نمادی از ویژگی‌های او است (پرادا، ۱۳۹۱: ۲۷۵). تصاویر زنان روی مهره‌های ساسانی که گل در دست دارند با تصاویر موجود بر موزاییک‌های بیشابور قابل مقایسه است (Brunner, 1979: 4؛ کوپر، ۱۳۷۹: ۲۰۰).

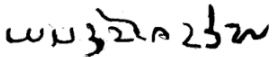
نقش پرنده: نماد پرنده‌ای که همراه آناهیتا است در هنر ساسانی گاه به‌صورت مرغ و کبوتر و گاهی به‌شکل طاووس به‌تصویر کشیده می‌شود. در اساطیر یونانی کبوتر با ایزدبانوی عشق مرتبط است. کبوتر، مانند بسیاری از پرندگان دیگر در اساطیر به‌عنوان پیش‌گو نیز پنداشته می‌شده است. رومی‌ها کبوتر را برای «ونوس» الهه عشق قربانی می‌کردند (وارنر، ۱۳۸۶: ۵۱۲). نقش طاووس در کنار آناهیتا متأثر از اساطیر هندی است که در آنجا طاووس را مظهر «ایندرا» می‌دانند و هم‌چنین به‌تبع «یونو»، ملکه خدایان رومی و حامی زنان، است (پوپ و آکرم، ۱۳۸۷: ۹۸۸-۹۸۷). طاووس در اساطیر هند جایگاه مهمی دارد. معمولاً ایزدان خود را به‌شکل طاووس درمی‌آوردند تا از هجوم دیوها در امان باشند. طاووس صاحب پرهایی با هزار چشم به‌شمار می‌آمد که به‌هنگام باران شادی می‌کرد و قدرت کشتن مار را داشت. زخم‌زدن طاووس به مار را نماد آغاز فصل باران می‌دانستند. در هند جنبه مارکشی طاووس این باور را به‌وجود آورد که خون طاووس پادزهر است و اگر پیر آن سوزانده شود دشمنی و کینه از بین خواهد رفت؛ هم‌چنین ارتباط طاووس با درمان بعضی از بیماری‌ها و ناتوانی‌ها نیز قابل توجه است. در هند معتقدند دیدن طاووس خوش‌شانسی می‌آورد و آرامش روح اعطا می‌کند. نام این پرنده در بیشتر اساطیر با باران در ارتباط است (وارنر، ۱۳۸۶: ۵۲۷-۵۲۶).

خوانش کتیبه مهر مورد پژوهش

گردش کتیبه مهر در سمت راست مهر اصلی از ساعت یک تا حدود ساعت ۶ است. در این کتیبه دو واژه «هوروی» و «هو دین» نقرشده که عنوان یا نام شخص است. ān در انتهای واژه دوم پسوند

جدول ۱: خوانش و استنساخ مهر موزه بوعلی سینا (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 1: Reading and transcription of the seal of Bu- Ali Sina Museum (Authors, 2023).

استنساخ	حرف‌نویسی	آوانویسی	ترجمه
	Hwlwy hwdyn'n	Hu-rōy Hu-dēnān	هو-روی (نیک‌روی) فرزندان هو-دین (نیک‌دین)

تصویر ۶: مهر موزه آرامگاه بوعلی سینا با نقش زن، همدان (عکس از: محمدنقی سیدی تبار).
 Fig. 6: Bu-Ali Sina Museum seal with a woman motif (Photo by: Mohammad Naghi Seyedi tabar).

نسبت است (46: 1979: Gignoux). با توجه به نظریه فرای و گوبل و با تمرکز بر خط فارسی میانه و ریخت‌شناسی مهرها (46: 1973: Frye؛ گوبل، ۱۳۸۴: ۳۶)، می‌توان تاریخ این مهر را متعلق به اواخر دوره ساسانی دانست.

نتیجه‌گیری

مهرها از مهم‌ترین منابع در بازنمایی تاریخ و فرهنگ ایران باستان هستند. کاربرد وسیع مهر در زمان ساسانیان با نقوش حکاکی شده متفاوت بر آن‌ها اطلاعات وسیعی از باورهای اعتقادی و دینی مردم آن زمان را در اختیار می‌گذارند. در میان نقوش انسانی حک شده بر مهرهای ساسانی، نقش زنان به صورت منفرد یا همراه با سایر نقش‌های به‌کار رفته است. بازنمایی نقش زنان بر روی مهرها، ظروف و سکه‌ها نشان از جایگاه اجتماعی مهم آن‌ها در جامعه ساسانی داشته است. زنان درباری صاحب مهر بودند و دارندگی مهر نشان از دخالت آن‌ها در امور تجاری و رسمی داشت. کاربرد مهر توسط زنان شاید از این حیث نیز حائز اهمیت باشد که با وجود قوانین سخت‌گیرانه‌ای که روحانیون زرتشتی در آن دوره اعمال کرده بودند و زنان نسبت به مردان کمتر وارد تجارت و سیاست می‌شدند، اما وجود مهرهای منقوش به نقوش زنانه نشان‌دهنده پذیرش حضور آن‌ها و هم‌چنین جایگاه حقوقی آن‌ها در امور اداری و اقتصادی آن دوره است. نقش زن در کنار کودک اهمیت مفاهیم خانوادگی در زمان ساسانیان و جایگاه او را به‌عنوان ستون اصلی در یک خانواده بازگو می‌کند؛ هم‌چنین نسبت دادن برخی نقوش زنانه بر مهرهای ساسانی به ایزدبانو آناهیتا بار دیگر نقش و اهمیت این ایزدبانو را در مضامین دینی ساسانی بر روی مهرها انعکاس می‌دهد. در مهر مورد مطالعه، کتیبه‌ای در حاشیه مهر کنده شده است که شامل نام صاحب مهر (هوروی) و نسبت خانوادگی او (فرزند هودین) است و نشان می‌دهد احتمالاً دارنده مهر مذکور زن بوده است. نقوشی مانند: ستاره، گل و کبوتر نیز در اساطیر ایرانی بی‌ارتباط با ایزدبانو آناهیتا نیستند و کاربرد این نقوش در این مهر که حاوی کتیبه‌ای با مضمون زنانه است نیز خود معرف دارندگی این مهر توسط یک زن در جامعه ساسانی است.

سپاسگزاری

با سپاس از امین اموال محترم اداره میراث‌فرهنگی استان همدان، جناب آقای محمدنقی سیدی تبار، و سرکار خانم لیلا خوشمو که تصویر و طرح مهر موزه بوعلی سینا را در اختیار نویسندگان قرار دادند.

درصد مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله خانم آزاده حیدر پور به‌عنوان نویسندهٔ مسئول بیش از ۷۰٪ و خانم فریبا شریفیان حدود ۳۰٪ مشارکت داشته‌اند.

تضاد منافع

نگارندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- آبان‌یشت، (۱۳۹۲). ترجمهٔ چنگیز مولایی، تهران: دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- آموزگار، ژاله؛ و تفضلی، احمد، (۱۳۷۲). اسطورهٔ زندگی زردشت. تهران: چشمه.
- آورزمانی، فریدون؛ و سرافراز، علی‌اکبر، (۱۳۸۲). سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه. تهران: سمت.
- اوستا (کهن‌ترین سرودهای ایران)، (۱۳۸۲). پژوهش جلیل دوستخواه. جلد ۱ و ۲، چاپ ۱۷، تهران: مروارید.
- بارتولومه، کریستین، (۱۳۳۷). زن در حقوق ساسانی. ترجمهٔ ناصرالدین صاحب‌الزمانی، تهران: مؤسسهٔ مطبوعاتی عطایی.
- بلک، جرمی؛ و گرین، آنتونی، (۱۳۸۳). فرهنگنامه خدایان دیوان و نمادهای بین‌النهرین باستان. ترجمهٔ پیمان متین، تهران: امیرکبیر.
- بهار، مهرداد، (۱۳۸۷). پژوهشی در اساطیر ایران. تهران: آگه.
- بروسیوس، ماریا، (۱۳۹۲). ایران باستان. چاپ دوم، ترجمهٔ عیسی عبدی، تهران: ماهی.
- پاتس، دنیل‌تی، (۱۳۸۵). باستان‌شناسی ایلام. ترجمهٔ زهرا باستی، تهران: سمت.
- پرادا، ایدت، (۱۳۸۶). هنر ایران باستان. ترجمهٔ یوسف مجیدزاده، تهران: دانشگاه تهران.
- پوپ، آرتور؛ و آکرم، فیلیپس، (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران، جلد ۲، تهران: علمی و فرهنگی.
- تمری، نازنین، (۱۳۹۰). «مهرها و اثرمهرهای تخت سلیمان آتشکدهٔ آذرگشنسب». مطالعات ایرانی، ۲۰: ۹۲-۷۱.
- جمالی، بهرخ؛ حسنی، میرزاحمد؛ و بهروزی، مهرانز، (۱۳۹۹). «جایگاه اجتماعی زنان در دورهٔ ساسانی (به استناد مهرها و اثر مهرها)». مطالعات هنر اسلامی، ۳۹: ۱۵۸-۱۴۱. DOI: 10.22034/ias.2020.227833.1232
- حسنی، میرزاحمد، (۱۳۹۳). نقش برجسته‌های نویافته ساسانی. تهران: ققنوس.
- حصوری، علی (۱۳۸۶). «مضمون مهره‌های تزئینی ساسانی»، هنر و مردم، ۷: ۱۳-۱۰.
- خورشیدیانف، ادوارد؛ و نرسیسیان، روبینا، (۱۳۷۵). «مجموعه مهرهای ساسانی در موزه دولتی تاریخ ارمنستان». فصلنامهٔ پیمان، ۴-۳: ۱۰۴-۸۴.
- دادور، ابوالقاسم؛ و منصور، الهام، (۱۳۸۵). درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای در ایران و هند باستان. تهران: دانشگاه الزهراء.
- دریایی، تورج، (۱۳۸۸). شاهنشاهی ساسانی. ترجمهٔ مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.
- ده‌پهلوان، مصطفی؛ و قنواتی‌هندیجانی، محمد، (۱۳۹۴). «تأملی بر برخی از نقش‌مایه‌های نمادین حیوانی بر مهرها و گل‌مهرهای ساسانی (نمونه‌های مورد پژوهش، مهرها و گل‌مهرهای ساسانی موزهٔ مقدم)». مطالعات باستان‌شناسی، ۷ (۲): ۶۷-۴۷. DOI: jars.2015.57747 / 10.22059
- دیمز، اورلی، (۱۳۸۶). تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام. ترجمهٔ علی‌اکبر وحدتی، تهران: ماهی.

- رجبی، پرویز، (۱۳۸۷). هزاره‌های گم شده. جلد پنجم، تهران: توس.
- شعبانی، رضا، (۱۳۶۹). مبانی تاریخ اجتماعی ایران. تهران: قومس.
- شفر، دوروتی، (۱۳۷۵). «هنر ساسانی». تاریخ ایران کمبریج، جلد ۳ بخش ۲، تهران: امیرکبیر: ۵۵۳-۶۵۲.
- طلایی حسن، (۱۳۹۳). مهر در ایران از آغاز تا صدر اسلام. تهران: سمت.
- فکری پور، کتابیون (۱۳۹۱). «بررسی هنر مهرسازی در زمان هخامنشیان و ساسانیان». نقشمایه، ۵ (۱۲): ۳۹-۵۲.
- کوپر، جی. سی.، (۱۳۷۹). هزاره‌های گم شده. تهران: توس.
- گوبل، روبرت، (۱۳۸۴). گل مهرهای تخت سلیمان، جستاری در مهرشناسی اواخر ساسانی. ترجمه فرامرز نجد سمیعی، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، پایگاه پژوهشی تخت سلیمان.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۷۴). ایران از آغاز تا اسلام. ترجمه محمد معین، تهران: علمی-فرهنگی.
- گیزلن، ریکا، (۱۳۸۴). چهار سپاهبد شاهنشاهی ساسانی براساس شواهد مهرشناسی. ترجمه سیروس نصرالله زاده، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی.
- مصباح اردکانی، نصرت‌الملوک؛ و دادور، ابوالقاسم، (۱۳۸۷). «نقش مایه زن بر روی مهرهای ایران از دوره پیش از خطی تا پایان دوره ساسانی». زن در توسعه و سیاست، ۲۳: ۱۸۲-۱۶۱.
- ملکزاده بیانی، ملکه، (۱۳۵۲). «مهرها وسایل شناسایی روزگاران کهن، شمه‌ای از تاریخچه مهر در ایران، نقوش مهرها و کنده‌کاری‌ها، علت به وجود آمدن مهر». هنر و مردم، ۱۳۳: ۵۰-۴۴.
- هرتسفلد، ارنست امیل، (۱۳۸۱). ایران در شرق باستان. ترجمه همایون صنعتی‌زاده، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- هوشیار، مهران؛ و اسلامی، مولود، (۱۳۸۸). «بررسی مهرهای ساسانی موزه آذربایجان تبریز». نقش مایه، ۴: ۲۴-۱۷.
- هینتس، والتر، (۱۳۹۲). یافته‌های تازه از ایران باستان. ترجمه پرویز رجبی، تهران: ققنوس.
- هینلز، جان، (۱۳۷۳). شناخت اساطیر ایران. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: چشمه.
- وارنر، رکس، (۱۳۸۶). دانشنامه اساطیر جهان. ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران: نشر اسطوره.
- ویسهوفر، یوزف، (۱۳۹۰). ایران باستان. چاپ یازدهم، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: ققنوس.
- *Ābanyasht*, (2013). Translated by: Changiz Moulai, Tehran: Great Islamic Encyclopedia (In Persian).
- Amouzgar, J. & Tafazoli, A., (1993). "The Myth of Zoroaster's Life". Tehran: Cheshme (In Persian).
- *Avesta* (the oldest hymn of Iran), (2003). Research by: Jalil Doustkhah. Volumes 1 and 2, 17th edition, Tehran: Morwarid (In Persian).
- Avrazmani, F. & Sarafraz, A. A., (2012). *Coins of Iran from the beginning to the Zandiyeh period*. Tehran: Samt (In Persian).
- Azarpey, G. & Zerneck, J., (2002). *A Sasanian Seal Collection in Context*. Electronic Cultural Atlas Initiative, Berkeley.
- Bahar, M., (2008). *Research in Iranian mythology*. Tehran: Agah (In Persian).
- Bartholomew, Ch., (1958). *Women in Sasanian law*. Translated by: Naser al-Din Saheb al-Zamani, Tehran: Atai Press Institute (In Persian).

- Biscione, R., (1985), "The So-called 'Nestorian Seals': Connection between Ordos and Middle Asia in Middle-Late Bronze Age". in: G. Gnoli and L. Lanciotti, eds., *Orientalia Iosephi Tucci Memoriae Dicata I*, Rome: 95-109.
- Bivar, A. D. H., (1969). *Catalogue of the Western Asiatic seals in the British Museum, Stamp Seals, II: The Sasanian Dynasty*. London.
- Black, J. & Green, A., (2004). *Dictionary of Divan Gods and Ancient Mesopotamian Symbols*. Translated by: Peyman Matin, Tehran: Amir Kabir (In Persian).
- Borisov, A. J. & Lukonin, V. G., (1963). *Sasanidskie Gemmy*. Leningrad.
- Brosius, M., (2012). *Ancient Iran*. second edition, Translated by: Isa Abdi, Tehran: Mahi (In Persian).
- Brunner, J., (1979). *Sasanian seals in the Moore Collection: Motive and Meaning in some popular subjects*. The Metropolitan Museum of Art.
- Brunner, Ch. J., (1978). *Sasanian stamp seals in the Metropolitan Museum of Art*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Cooper, Ch. C., (2000). *The Lost Millenniums*. Tehran: TOS (In Persian).
- Dadvar, A. & Mansouri, E., (2006). "An Introduction to Myths and Symbols in Ancient Iran and India". Tehran: Al-Zahra University (In Persian).
- Daems, A., (2016). *Sculpture and iconography in pre-Islamic Iran*. Translated by: Ali Akbar Vahdati, Tehran: Mahi (In Persian).
- Daryaie, T., (2008). *Sasanian Empire*. Translated by: Morteza Saqibfar, Tehran: Qoqnos (In Persian).
- Deh Pahlavan, M. & Qanawati Hendijani, M., (2014). "Reflection on some symbolic animal motifs on Sassanid seals and seals (samples under research, Sassanid seals and seals of Moghadam Museum)". *Archaeological Studies*, 7 (2): 47-67. DOI: [10.22059/jarcs.2015.57747](https://doi.org/10.22059/jarcs.2015.57747) (In Persian).
- Fekripour, K., (2012). "Examination of the art of seal making during the Achaemenid and Sassanid period". *Naqsh Mayeh*, 5 (12): 39-52. (In Persian).
- Frye. R. N., (1968). *Corpus Inscriptionum Iranicarum*, vol. III, Dura-Europos, London, Sasanian Seals in the Collection of Mohsen Foroughi, Lund Humphries.
- Frye. R. N., (1973). *Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr*. Cambridge Harvard University Press.
- Gignoux, Ph., (1979). "Les Noms Propres en Moyen-Perse Épigraphique". *pad nām ī yazdān*, Etudes D'Épigraphie de Numismatique et D'Histoire de l'Iran Ancien, Peeters Publishers: 35- 100.
- Girshman, R., (1995). *Iran from the beginning to Islam*. Translated by: Mohammad Moin, Tehran: Scientific-cultural (In Persian).
- Gobel, R., (2005). *Seals of Takht Suleiman, research in late Sasanian seal studies*. Translated by: Faramarz Najd Samii, Tehran: Cultural Heritage and Tourism Organization, Takht Suleiman Research Base (In Persian).

- Gyselen, R., (2007). *Sasanian Seals and Sealings in the A. Saeedi Collection*, Peeters Publishers.
- Gyslan, R., (2004). *The Four Generals of the Sassanid Empire based on Sealological Evidence*. Translated by: Syrus Nasrolahzadeh, Tehran: Cultural Heritage Research Institute (In Persian).
- Harper, O., (1978). *The Royal Hunter Art of the Sasanian empire*. New York.
- Hasani, M. M., (2013). *Newly discovered Sasanian reliefs*. Tehran: Qaqnos (In Persian).
- Hasouri, A., (2008). "The Content of Sassanid Decorative Beads". *Art and People*, 7: 10-13. (In Persian).
- Hertzfeld, E. E., (2011). *Iran in the Ancient East*. Translated by: Homayoun Sanatizadeh, Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies; Kerman: Shahid Bahonar University (In Persian).
- Hinels, J., (1994). *Knowledge of Iranian mythology*. Translated by: Jale Amouzgar and Ahmad Tafzali, Tehran: Chashme (In Persian).
- Hintz, W., (2012). *New findings from ancient Iran*. Translated by: Parviz Rajabi, Tehran: Phoenix (In Persian).
- Horn, P. & Steindorf, G., (1891). *Sasanidische Siegelsteine*. (Mitteilungen aus den Orientalischen Sammlungen der Königlichen Museen zu Berlin, Heft 4), Berlin.
- Hoshyar, M. & Islami, M., (2009). "Investigation of Sasanian seals of Azarbaijan Museum, Tabriz". *Naqsh Mayeh*, 4: 17-24. (In Persian).
- Jamali, B.; Hasani, M. M. & Behrouzi, M., (2019). "The social position of women in the Sassanid period (based on seals and the effect of seals)". *Islamic Art Studies*, 39: 158-141. DOI: [10.22034/ias.2020.227833.1232](https://doi.org/10.22034/ias.2020.227833.1232) (In Persian).
- Khorshidian, E. & Narsisian, R., (1996). "Sasanian Seal Collection in the State Museum of Armenian History". *Peyman Quarterly*, 3-4: 104-84. (In Persian).
- Lukonin, V. G., (1967). *Iran II – Des Seleucids aux Sassanides in the collection of archaeological MVNDI*. Paris.
- Malekzadeh Bayani, Q., (1973). "Seals are the identification tools of the ancient times, some of the history of the seal in Iran, the motifs of seals and carvings, the reason for the existence of the seal". *Art and People*, 133: 50-44. (In Persian).
- Mesbah Ardakani, N. al-M. & Dadvar, A., (2008). "The role of women on Iranian seals from the pre-Alphabetic period to the end of the Sasanian period". *Women in Development and Politics*, 23: 161-182. (In Persian).
- Mohammadifar, Y. & Malekan, M., (2013). "A study of imagery and place of women in the Sasanian period Sigillographic Evidence archaeology". *Sasanika*, 14: 1-23.
- Moortgart, A., (1940). *Vorderasiatische Rollsiegel*. Berlin.
- Pittman, H., (1995). "Oroto-Elamische Kunstperiode (proto- Elamite art)". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaologie*. Berlin and New York: 26-34.

- Pope, A. & Ackerman, Ph., (2008). *A survey in Iranian Art*. Vol. 2, Tehran: Elmi and Farhangi (In Persian).
- Porada, E., (2007). *The Art of Ancient Iran*. Translated by: Yusuf Majidzadeh, Tehran: the University of Tehran (In Persian).
- Potts, D. T., (2015). *Archaeology of Ilam*. Translated by: Zahra Basti, Tehran: Samt (In Persian).
- Rajabi, P., (2008). *The Lost Millennials*. The fifth volume, Tehran: Tous (In Persian).
- Rapin, C., (1992). *Fouilles d'Aï Khanoum VIII: La trésorerie du Palais hellénistique d'Aï Khanoum*. Paris,
- Rashad, M., (1990). *Die Entwicklung der Vor- und Frühgeschichtlichen Stempelsiegel in Iran*. Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Teheran. Ergänzungs Band 13. Berlin.
- Sarianidi, V., (1976). "Pečati-amulety Murgabskogo stilja". In: *Sovetskaja Arheologija*: 42-68.
- Shabani, R., (1990). *Basics of Iran's Social History*. Tehran: Qoumes (In Persian).
- Shepherd, D., (1996). "Sasanian Art". *Cambridge History of Iran*, Volume 3, Part 2, Tehran: Amirkabir: 553-652 (In Persian).
- Talai, H., (2013). *Mehr in Iran from the beginning to the beginning of Islam*. Tehran: Samt (In Persian).
- Tamari, N., (2010). "Seals and seal impressions of Takht Suleiman fire temple of Azargoshasap". *Iranian Studies*, 20: 92-71. (In Persian).
- Warner, R., (2007). *Encyclopedia of the world Myths*. Translated by: Abolqasem Esmailpour, Tehran: Oštoureh Publishing (In Persian).
- Wiesehofer, J., (2011). *Ancient Iran*. 11th edition, Translated by: Morteza Saqhebfar, Tehran: Qoqnous (In Persian).
- Winkelmann, S., (1999). "Von Formen und Stilen - ein Versuch der Gliederung baktrischer Stempel- und Rollsiegel". *Hallesche Beiträge zur Orientwissenschaft*, 28: 112-211.